

ДІАЛОГИ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОЗАСТОСУВАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ СПІЛКУВАННЯ

У статті зроблено спробу визначення юридичному діалогу з точки зору психології когнітивного спілкування, означити сутнісні характеристики діалогів в правозастосувальній практиці, як когнітивних діалогів та охарактеризувати їх особливості, функції та психологічний зміст.

Ключові слова: спілкування, взаємодія, комунікативна взаємодія, діалог, когнітивний діалог, юридичний діалог, функції юридичного діалогу.

Постановка проблеми. З поміж різноманітних форм людського спілкування саме ідея діалогу набула в ХХ сторіччі глобального значення, стала методологічною основою гуманітарного знання та змусила вчених різних галузей знання по іншому поглянути на процес пізнання світу. І по сьогодні, феномен діалогу залишається предметом вивчення філософів, лінгвістів, літературознавців, соціологів, психологів, педагогів, які досліджують різні його аспекти. За роки, що минули, психологи змогли не лише виокремити власний предмет в осмисленні цього феномену та дослідити сутнісну природу діалогу, але й створити надійні теоретичні підвалини для розвитку практичної та прикладної психології, які успішно застосовують принципи і механізми діалогічної взаємодії в різних сферах реального життя і діяльності (технології навчання паритетним діалогам, переговорам, посередництву, вирішення конфліктів тощо). На тлі величезного розмаїття діалогічних технологій у педагогічній чи, наприклад, бізнесовій сферах, особливо помітним є брак теоретичних та прикладних досліджень, що стосуються юридичної практики. Тому **мета нашої роботи** – визначити теоретико-методологічні засади дослідження юридичного діалогу та окреслити практичний потенціал когнітивної психології спілкування у вирішенні питань підготовки фахівців правозастосувальної практики до ведення фахових діалогів.

Результати теоретичного аналізу. Важливою передумовою досліджень феномену діалогу стали філософські ідеї М. Бубера, М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, П.А. Флоренського, С.Л. Франка та ін., які розкрили екзистенційно-онтологічні засади і принципи феномену діалогу, його фундаментальні особливості та методологічні закономірності. Так, М. Бубер стверджував, що життя людини проходить в постійному діалозі з іншими людьми. До Бубера у філософії не було поняття "іншого". Саме Мартін Бубер розгорнув ідею рівнозначності "Я" і "Ти" [2, 3].

В основу діалогічної концепції М. Бахтіна також покладена проблема "я – інший", яка конкретизується поняттями "я – для – себе", "я – для – іншого", "інший – для – мене". Розглядаючи творчість Ф. Достоєвського, автор доходить висновку, що існує особлива діалогічна сфера буття людини: "... саме буття людини є найглибшим спілкуванням. Бути означає спілкуватися" [1, с. 201]. За М.М. Бахтіним, діалог – це процес взаємодії особистісних сутностей, у діалозі відбувається взаємодія різних контекстів, різних точок зору, різних світоглядів, різних експресивно-акцентних систем, різних соціальних "мов". На думку вченого, форми діалогічних відносин можуть бути різними, оскільки різними є форми взаємодії, що відбувається. Діалогічні відносини виникають спонтанно, а передумовою їх утворення є наявність комунікативної інтенції, яку він трактує як настановлення на слово, що є висловлюванням авторської думки, а не знаковою одиницею. М.М. Бахтін виділяє два види діалогу: дистальний (реакції на сутність справи) і модальний (реакції на ставлення автора до теми). Головним за значенням та переважаючим за частотою вживання він вважає модальний діалог, у зв'язку з цим наголошує на особистісному аспекті будь-якого висловлювання. Підводячи підсумок слід зазначити, що вчення М.М. Бахтіна долає протиставлення об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і ідеального, ставить людину у новий вимір – її відкритості світу, її незавершеності, її неспівпадінні з самою собою.

Фундаментальне методологічне й евристичне значення для розвитку діалогічного підходу в психології становлять ідеї, що розроблялись Л.С. Виготським та С.Л. Рубінштейном. Значний внесок в наукове розуміння особливостей і закономірностей психології діалогу зробили дослідження психології спілкування в радянській загальній та соціальній психології, що містяться у працях Г.М. Андреевої, О.О. Бодальова, С.Л. Братченка, А.А. Брудного, Г.О. Ковальова, О.О. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, В.М. Мясіщева, М.М. Обозова, Б.Д. Паригіна, Л.А. Петровської та ін.

Теоретичний аналіз досліджень діалогу в загальній та соціальній психології свідчить про те, що феномен діалогу є поліморфним і виступає водночас як принцип і механізм психічних явищ та процесів, як психічний стан, як почуття й емоція і як властивість особистості. Принципи й закономірності діалогу конституують величезну кількість явищ і феноменів – мовлення і мислення, свідомості й самосвідомості.

Сьогоднішнє розуміння сутнісної природи діалогу в психології, значною мірою, спирається на наукові уявлення про внутрішній діалог і внутрішнє мовлення (Л.С. Виготський, Г.М. Кучинський, О.М. Магюшкін, О.О. Леонтьєв, Ж. Піаже) та діалогічну природу свідомості й самосвідомості особистості (А.В. Брушлінський, В.П. Зінченко, І.С. Кон, В.В. Столін та ін.).

Але сучасна психологія відрізняється різноманітністю підходів до осягнення психологічних явищ та феноменів. Стан поліпарадегмальності є, з одного боку її надбанням, відкриває можливості для інтеграції

наукових знань, більш глибокого проникнення в природу різних психологічних явищ, а з іншого – утворює складну ситуацію, коли представники різних шкіл та підходів "говорять різними мовами" формулюючи свої наукові дослідження. Так, наприклад, можна говорити про діалог з позицій інтерсуб'єктного (Г.О. Ковальов) і духовно-морального (Т.О. Флоренська) підходів або вчинково-онтологічної стратегії вітчизняних дослідників діалогу (В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко).

У інтерсуб'єктній концепції Г.О. Ковальова здійснює теоретико-методологічне й емпірико-практичне дослідження психології діяння й діалогу на основі ідей системного підходу, інтерсуб'єктності, синергетики і соціоекології. Виходячи з ідей і уявлень М.М. Бахтіна і Л.С. Виготського, дослідник доводить, що у процесі психічного функціонування і розвитку діалог відіграє фундаментальну роль, а його природа конститує внутрішні закони психічної організації людини. Для Ковальова, діалог є основою для найбільш продуктивних, особистісно-розвивальних і гуманних взаємин між людьми, а парадигма діалогу є основою і перспективою формування діалогічного мислення та гуманітарного світогляду. Він виокремлює три парадигми наукового вивчення і пояснення психологічних явищ – об'єктну, суб'єктну та інтерсуб'єктну (суб'єкт-суб'єктну), яким відповідають три стратегії діяння і міжособистісної взаємодії: імперативна, маніпулятивна та розвивальна. Автор виходить з того, що сутність психічної організації людини є діалогічною, вважає, що психологічною умовою реалізації розвиваючої стратегії впливу, найбільш релевантної для суб'єкт-суб'єктного підходу, є діалог: "Будучи адекватним суб'єкт-суб'єктному характеру самої людської природи, діалог є найбільш релевантним для організації найпродуктивніших і особистісно розвиваючих контактів між людьми" [6, с. 51].

У концепції діалогу Т.О. Флоренської діалог розглядається як духовно-розвивальне спілкування між людьми і як нова парадигма методології науково-гуманітарного дослідження. Діалог наявного "Я" і духовного "Я" виступає як центральна умова свідомого духовного становлення особистості, а внутрішній діалог розуміється як взаємодія "голосів" у внутрішньому світі суб'єкта [13]. Г.В. Дьяконов, в своїй монографії "Основи діалогічного підходу в психологічній науці і практиці", вказує, що саме дослідження діалогу в працях Т.О. Флоренської та Г.О. Ковальова дозволили виявити гуманітарно-культурний й інтерсуб'єктно-духовний зміст психології діалогу і його парадигмальні можливості в психологічній науці та у практичній психології [5].

Основу суб'єктно-онтологічної концепції В.А. Роменця складає категорія вчинку, що виражає екзистенційно-діалектичні протиріччя між життєвими протилежностями тіла і душі, свободи і необхідності, сутності й явища, форми й змісту. За Роменцем, вчинок опосередковує відносини людини і світу, а стосунки людини з іншими людьми є фундаментальними відносинами буття, що конституують діалогічний потенціал людського вчинку [10].

В.О. Татенко розробив суб'єктно-генетичний метод, згідно якому сходження до суб'єктності іншої людини можливе лише за умови суб'єкт-суб'єктної взаємодії дослідника і досліджуваного, тобто за умови діалогічної взаємодії і спів-буття з ним у екзистенційному діалозі [11].

Т.М. Титаренко розглядає типи психологічного простору особистості, які можна інтерпретувати як недіалогічні (егоцентричний, конформний, нормативний, релятивний) і діалогічний (суб'єктний). Аналізуючи буденне буття особистості вона розкриває діалогічні аспекти наративно-текстової та дискурсивно-комунікативної поведінки людини [12].

Аналіз досліджень діалогу в соціальній психології пов'язаний з розумінням діалогу як взаємодії, що ґрунтується на положенні Б.Ф. Ломова, який у якості конституюючого принципу взаємодії у спілкуванні визначає не систему переможених дій (впливів) кожного з учасників спілкування, а їх неперервну взаємодію. "Спілкування – це не додавання, не накладання одна на одну діяльностей, які розвиваються паралельно (симетрично), а саме взаємодія суб'єктів, що вступають у нього як партнери" [9, с. 127]. Таким чином, взаємодія є визначальною (родовою) характеристикою сутності й змісту спілкування.

Як відомо, будь-яке наукове дослідження має ґрунтуватися на чіткому понятійному апараті, у зв'язку з чим звертає на себе увагу певна термінологічна варіативність у сфері діалогічної проблематики. Не вдаючись в даній роботі, до дискусії про змістове навантаження поняття "діалог", зазначимо, що ми розглядаємо діалог як взаємодію в яку суб'єкти вступають через смислові позиції для вирішення певних задач. Таке розуміння ґрунтується на засадах когнітивної психології спілкування, що розробляється науковим колективом лабораторії фундаментальних і прикладних проблем спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, під керівництвом професора В.П. Казміренко. Наш підхід пропонує дослідження процесу мовно-мисленнєвої діяльності суб'єктів у спілкуванні, механізмів її органічного включення в розробку програми спілкування, інтелектуальний супровід комунікативної регуляції взаємодії і особливо в побудові і супроводі діалогів. Для нас, сутність і зміст діалогу, перш за все, полягають у тому, що він породжується, виявляється і розвивається у взаємодії (комунікативна взаємодія) і ця взаємодія є інтелектуально насиченою.

Об'єкт діалогу (а також спілкування і спільної діяльності) ми розуміємо як певну задачу (проблему, справу, відносини), яку повинні виконати (здійснити, розв'язати) учасники діалогічної взаємодії. У залежності від змісту цієї взаємодії об'єктом діалогу (спілкування і спільної діяльності) можуть бути інтеграція і диференціація об'єкта, інтеграція і диференціація суб'єкта, інтеграція і диференціація процесу взаємодії між учасниками.

В контексті когнітивної психології спілкування ми розглядаємо діалог як спільний мисленнєвий процес, тобто як когнітивний процес, оскільки породження мовних висловлювань у діалозі – це, в першу чергу, формулювання думки – поняття – тезаурусу, як об'єктивізація значень та смислів. Важливими для розвитку діалогічного підходу, з точки зору досліджуваної нами проблеми, є дослідження внутрішнього

діалогу Г.М. Кучинського, який довів, що сутнісною рисою діалогу є взаємодія різних смислових позицій суб'єктів мовлення і мислення. Його експериментальні дослідження спільного рішення мисленнєвих задач розкрили різноманітні форми діалогічної взаємодії суб'єктів мислення та їхніх смислових позицій у процесі спільного розв'язання інтелектуальних задач. Автор показав не лише складність психологічної структури діалогу, але й відношення між діалогом і власне мислиннєвими процесами [8].

Одним з прикладів когнітивного діалогу може слугувати діалог в правозастосувальній практиці – юридичний діалог, оскільки він є когнітивно організованим. Принагідно визначимо, що розуміють під правозастосувальною практикою та юридичним діалогом. Правозастосувальна практика – це різновид соціальної практики, що передбачає пізнавально-перетворюючу діяльність людей у сфері функціонування правових явищ. Там, де будь-яке соціальне явище регулюється нормами права, застосовується юридична практика.

В найбільш широкому плані **юридичний діалог** можна визначити як міжособистісну взаємодію, що пов'язана з юридичними нормами та їх реалізацією через відстоювання різних правових позицій з метою досягнення істини при вирішенні правових питань.

Слід зазначити, що юридичному діалогу притаманні всі ознаки складної соціально-психологічної взаємодії, однак ця взаємодія має свої особливості. Однією з найсуттєвіших особливостей юридичного діалогу є те, що в ньому відбувається регуляція ставлень до цінностей та прийняття відповідальності.

Окрім цього, діалог в правозастосувальній практиці відрізняється від інших професійних діалогів мірою формальних приписів. Більшість професійних діалогів не мають імперативних приписів та суворой формальної визначеності, а також фіксованих санкцій при порушеннях уявлень про належне. Ще однією характерною особливістю є регулятивний потенціал юридичного діалогу, що дозволяє, в межах своїх правових механізмів впливати на всіх суб'єктів взаємодії. І, нарешті, суб'єкти юридичного діалогу здійснюють пошук правильного рішення в системі суперечливих, складно-ймовірних вимірів та складних правових альтернатив й можливостей правових висновків які мають, окрім правових, значні соціальні наслідки.

Як вже зазначалось, юридичний діалог – це інтелектуально насичене спілкування, він є когнітивним, оскільки його сутнісним призначенням є впорядкувати, аргументувати, скерувати в необхідне русло, стимулювати, врівноважити, моделювати тощо. Юридичний діалог виконує, як мінімум, дві функції : забезпечує реалізацію цінностей права (через врівноваження аргументів всіх сторін) та забезпечує зворотній зв'язок, який набуває правового значення.

Основою діалогу в правозастосувальній практиці є зміст (предмет діалогу, тема). Діалог визначається через тему, як взаємодію смислових позицій і мисленнєвих реакцій суб'єктів діалогу. Психологічною сутністю цього діалогічного спілкування і взаємодії є, на нашу думку, породження нових, спільних смислів, що наближують суб'єктів діалогу до встановлення істини.

Суб'єкти у сфері юридичного діалогу (спілкування і взаємодії) перебувають не в абсолютному протиставленні, вони є співвідносними, взаємозалежними, взаємодетермінованими. Ця обставина певним чином впливає на зміст, умови і засоби взаємодії.

Діалоги суб'єктів правозастосувальної практики завжди перебувають у стані взаєморозгортання. Навіть монолог є лише окремим випадком діалогу, взаємодії суб'єктів, яка виражає себе у виникненні ставлень, оцінок, дій – системи взаємодій. В "полі" такого "монологу-діалогу" суб'єкти здійснюють оцінку аргументів зіставляють їх з аргументами інших суб'єктів діалогу та нормами закону, своїми інтересами і потребами. В такому співставленні відбувається породження нових смислів та значень і, як результат, легітимізація, наприклад, судового вироку. Діалог в судовому процесі виявляється в дослідженні матеріалів справи з точки зору обвинувачення і захисту, з точки зору представників позивача і відповідача, в заявленні клопотань та ін.

Діалог (монолог) суб'єктів судових дебатів спрямовується на інших суб'єктів і характеризується наявністю цілепокладання. В судовому процесі суб'єкт діалогу може визначити ціль як доведення вини (невинуватості) підсудного, або як перекваліфікацію злочину, або як встановлення пом'якшуючих обставин, або як обґрунтування недоведеності злочинних дій підсудного, що потребує переконливих аргументів і залучення інших до власного смислового поля. Досягнення цієї мети лежить через предметно-смислову завершеність, яка спонукає інших суб'єктів діалогу до нового осмислення матеріалів справи, власної позиції тощо. На перший погляд, діалоги прокурора чи адвоката, представників відповідача чи позивача не залежать один від одного, є самостійними у смисловому відношенні, але для легітимізації вироку чи рішення суду вкрай важливим є наявність спільних смислів, сукупного знання про справу. Це потребує певного "конструювання" діалогу, яке ґрунтується на розумінні взаємодії, в тому числі, і різних смислових позицій мовлення і мислення. Таким чином, для організації та включення в ефективний, змагальний (але конструктивний) юридичний діалог не достатньо опанувати логіку та риторику, арсенал різних психологічних "вивертів", які найчастіше позиціонуються як тактичні прийоми. А для цілеспрямованого формування готовності юристів до ведення професійних діалогів недостатньо сформувати певні комунікативні навички. Рівень розвитку теорії та практики діалогу в різних галузях психологічного знання, зокрема в соціальній психології, дозволяє психологам, що працюють у правовій сфері вийти за межі усталеного розуміння комунікативної компетентності фахівців правозастосувальної практики, детально проаналізувати особливості всіх видів когнітивних діалогів (бесіда, допит, судові дебати тощо) та запропонувати ефективні технології навчання конструктивному діалогу.

Висновки. Діалог в правозастосувальній практиці є когнітивним, оскільки його сутнісним призначенням є впорядкування інформації, побудова аргументів, стимулювання мислиннєвої діяльності

інших суб'єктів діалогу, надання нових смислів для врівноваження аргументів протилежної сторони, моделювання тощо. Вивчення юридичних діалогів в контексті когнітивної психології спілкування містить значний потенціал для створення технологій навчання побудови та конструювання юридичних діалогів з опорою не лише на власні, але й на смислові позиції та мисленнєві реакції інших суб'єктів діалогу та здатності вибудовувати конструктивні діалоги в умовах змагальності.

Використані джерела

1. Бахтин М. М. Проблема поезики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Сов. Россия, 1979. – 318 с.
2. Бубер М. Я и ты / М. Бубер. – М.: Высшая школа, 1993. – 175 с.
3. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: Республика, 1995. – 468 с.
4. Дьяконов Г. В. Психологія духовності і діалог / Г.В. Дьяконов // Діалог. Збірник наукових праць. Психологія і педагогіка. За ред. С.Д. Максименка. – Київ-Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001, Вип. 2. – С. 173–186.
5. Дьяконов Г.В. Основи діалогічного підходу в психологічній науці і практиці / Г.В. Дьяконов. – Кіровоград, 2007. – 847 с.
6. Ковалёв Г.А. Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации / Г.А. Ковалёв. – М., 1987. – 87 с.
7. Ковалев Г.А. О системе психологического воздействия. (К определению понятия) / Г.А. Ковалёв // Психология воздействия (проблемы теории и практики): Сб. науч. трудов / АПН СССР, НИИ общей и педагогической психологии / Ред. Бодалев А. А. – М., 1989 – 153 с.
8. Кучинский Г.М. Диалог и мышление / Г.М. Кучинский. – Минск: Изд-во БГУ, 1983. – 190 с.
9. Ломов Б.Ф. Психические процессы и общение / Б.Ф. Ломов // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С. 106 – 123.
10. Роменець В.А. Вчинок і постановня канонічної психології/Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії/ За заг. ред. В.О.Т атенка. – К.: Либідь, 2006. -С. 11-36.
11. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкові парадигма в сучасній психології // Людина. Суб'єкт. Вчинок Філософсько-психологічні студії (За заг. ред В.О. Татенка) – К.: Либідь, 2006. – С. 316 – 358.
12. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: [навч. посіб.] / Т. М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
13. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии / Т.А. Флоренская. – М.: Институт психологии АН СССР, 1991. – 244 с.

Sivers Z.F.

LAW ENFORCEMENT SUBJECTS' DIALOGUES IN THE CONTEXT OF COGNITIVE PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION

In the article an attempt to determine the legal dialogue in terms of cognitive psychology of communication is made. This approach offers a study of "speaking and cogitation" production in the process of communication, as well as mechanisms for its inclusion in the development of a communication program and intellectual support for the regulation of communicative interaction. The significant role of this approach in the construction and maintenance of the various dialogues, law enforcement dialogues in particular is pointed out. The understanding of law dialogue as cognitive because of the fact that its essential purpose is to order, to reason, to stimulate, to balance, to model etc is grounded. Its basis is the content (the subject of a dialogue), through which it is defined as an interaction of semantic positions and mental reactions of subjects for the dialog and psychological content is the product of the new joint meanings that bring subjects of dialogue to establish the truth of the case. The basic functions of the law enforcement dialogues are a). ensuring the implementation of legal values function (through balancing the arguments of the sides), b) providing feedback function that takes legal effect. The most important features of legal dialogues such as 1. have strict formal certainty and fixed penalties for violations, 2. the regulation of relation to the values and acceptance of responsibility is realized; 3. contain the regulatory capacity that allows to influence all the subjects of a dialogue within the legal mechanisms, 4. subjects of a legal dialogue seek for the right decision in the system of controversial, difficult and probable measurements, complex legal alternatives and possibilities of legal conclusions, which have, but for legal, a significant social impact are described.

Key words: communication, interaction, communicative interaction, dialogue, cognitive dialogue, legal dialogue, legal dialogue functions.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013

